

VITALIY NAGIRNYI

 <https://orcid.org/0000-0003-4360-7729>

Uniwersytet Jagielloński

Czernelica nad Dniestrem – od grodu średniowiecznego do miasta nowożytnego

Czernelica jest miasteczkiem położonym w rejonie horodeńskim obwodu iwa-no-frankińskiego na Ukrainie, w odległości 22 km od Horodenki i ok. 65 km od Iwano-Frankiwska (d. Stanisławów). Obecnie liczy ok. 2 tys. mieszkańców i poza pięknymi krajobrazami w dolinie Dniestru posiada kilka ciekawych zabytków architektury: pozostałości XVII-wiecznego zamku, ruiny kościoła św. Archanioła Michała z 1661 r., ruiny XIX-wiecznej kaplicy Raciborskich, cerkiew greckokatolicką z 1817 r. oraz pozostałości fortyfikacji austriackich z czasów I wojny światowej. Na obrzeżu Czernelicy, na wysokim prawym brzegu Dniestru, w głębi lasu znajduje się jeszcze jeden interesujący obiekt – pozostałości ruskiego grodu sięgającego swymi początkami XI w. Wszystkie te zabytki świadczą o bogatej historii miasteczka.

Mimo bogactwa zabytków historycznych Czernelica długi czas nie przyciągała uwagi badaczy. Do początku XXI w. nie powstało żadne kompleksowe opracowanie historii miejscowości, ani nawet popularno-naukowy zarys dziejów Czernelicy. Jedyne szczątkowe informacje notowały o niej wydawane w XX w. prace autorstwa: Aleksandra Czołowskiego¹, Władysława Przybysławskiego², Jarosława Pasternaka³, Kłyma

¹ A. Czołowski, *Dawne twierdze i zamki na Rusi halickiej*, Lwów 1892, s. 12-13.

² W. Przybysławski, *Repertorium zabytków przedhistorycznych na obszarze szesnastu powiatów Galicyi Wschodniej*, Lwów 1906, s. 25.

³ Я. Пастернак, *Городеничина в безодні віків*, [w:] *Городеничина. Історично-мемуарний збірник*, ред. М. Марунчак, Нью-Йорк-Торонто-Вінніпег 1978, s. 10, 14, 22.

Traczuka⁴, Ryszarda Szczygła⁵, Jurija Nielgowskiego⁶, Petra Siredzuka⁷, Romana Aftanazego⁸, Wołodymyra Nykyforuka i Romana Smereczanського⁹ oraz autora niniejszej publikacji¹⁰. Sytuacja ta zaczęła się zmieniać dopiero w XXI w. Najpierw pojawił się artykuł Nataliji Palijczuk¹¹, a za nim popularnonaukowy zarys dziejów miejscowości autorstwa Ihora Wypasniaka i Jarosława Jaceniuka¹². Wkrótce po tym wyszła drukiem obszerniejsza praca Jarosława Nykołowycza¹³. W ostatnich latach doszło do większego zainteresowania dziejami Czernelicy, przede wszystkim znajdującego się w niej zamku bastionowego. Naukowcy z Polski i Ukrainy dokonali badań tego zabytku zarówno z perspektywy architektonicznej, jak i historycznej, przeprowadziwszy badania terenowe na zamku w latach 2012 i 2017¹⁴. Rezultatem tych badań, a także aktywnych poszukiwań archiwalnych, było pojawienie się licznych prac naukowych o zamku w Czernelicy¹⁵. Odrębnych publikacji doczekały się także inne zabytki czernelickie¹⁶, historia gospodarcza i społeczna miasteczka¹⁷ oraz gród ruski w okolicach Czernelicy¹⁸. W latach 2012-2013 i wiosną 2016 r. grupa polskich, ukraińskich i czeskich badaczy dokonała nowych nieinwazyjnych badań grodu ruskiego w okolicach Czernelicy, które pozwoliły na bardziej szczegółowe ustalenia dotyczące jego rozmiarów i górnej granicy czasowej jego funkcjonowania.

⁴ K. Трачук, *Містечко моє Чернелиця*, [w:] *Городеничина...*, s. 469-474.

⁵ R. Szczygieł, *Lokacje miast w Polsce XVI wieku*, Lublin 1989, s. 68, 281.

⁶ Ю. А. Нельговский, *Каменные замки Западной Украины конца XVI – первой половины XVII вв.*, [w:] *Архитектурное наследство*, ред. О.Х. Халпахчян, т. 34: *Преемственность и влияния в архитектуре народов СССР*, Москва 1986, s. 126-127.

⁷ П. Сіреджук, *З історії заселення Городенківщини*, [w:] *Ямгорів*, т. 7-8, Івано-Франківськ-Городенка 1994-1995, s. 41.

⁸ R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 7, Wrocław 1995, s. 141.

⁹ В. Никифорок, Р. Смеречанський, *Старожитності Городенківщини*, Снятин 1995, s. 20.

¹⁰ В. Нагірний, *Чернелицький замок*, [w:] *Матеріали III Прикарпатської науково-історичної конференції*, Коломия 1997, s. 38-39.

¹¹ Н. Палійчук, *Срібний скарб з Чернелиці*, [w:] *Ямгорів*, т. 11-12, Івано-Франківськ-Городенка 2004, s. 60-62.

¹² І.П. Випасняк, Я.М. Яценюк, *Чернелиця – містечко над Дністром (Короткий історичний нарис)*, Чернівці 2007.

¹³ Я. Николович, *Закувала зозуленька ой під Чернелицев. Нариси, документи з історії містечка*, Львів 2013.

¹⁴ O badaniach terenowych w zamku czernelickim w 2012 r. zob. В. Нагірний, *Наукові дослідження Чернелицького замку в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.*, „Вісник Прикарпатського університету. Історія” вип. 26, 2015, s. 11-12.

¹⁵ Szczegółowy wykaz najnowszej literatury dotyczącej zamku w Czernelicy zob. w: „Пам'ятки України. Історія та культура” 2015, вип. 7-9 (215-217): *Чернелицький замок*.

¹⁶ T. Zaucha, *Kościół parafialny p.w. Św. Antoniego w Czernelicy*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, t. 18: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, cz. 1, Kraków 2010, s. 53-68; В. Нагірний, *Як виглядав костел Св. Антонія Падуанського в Чернелиці в 1921 р.?*, [w:] *Карпати. Людина, етнос, цивілізація*, вип. 5, Івано-Франківськ 2014, s. 22-30; idem, *Інвентарний опис ратуші міста Чернелиця*, [w:] *Ямгорів*, т. 26, Івано-Франківськ-Городенка 2015, s. 209-215.

¹⁷ А. Гошинський, *Повинності мешканців Чернелиці в другій половині ХVІІІ століття*, [w:] *Ямгорів*, т. 26, s. 228-234.

¹⁸ З. Федунків, Л. Поліщук, В. Нагірний, *Давньоруське городище Чернелиця ІV. Результати попередніх досліджень*, [w:] *Княжа доба*, вип. 8, Львів 2014, s. 225-234.

Podkreślić jednak należy, że wspomniane najnowsze opracowania dotyczą głównie poszczególnych zabytków i zagadnień. Ich charakterystyczną cechą jest fakt, że autorzy koncentrowali swoją uwagę na grodzie ruskim, położonym nad Dniestrem, lub na rozwoju posiadłości na terenie centralnej części dzisiejszej Czernelicy w okresie nowożytnym, zazwyczaj bez określenia bliższego związku między nimi. Odnieść można wrażenie, że badacze traktują je jak zupełnie niezwiązane ze sobą osady. Weryfikacji wymagają także niektóre stawiane w nich tezy. W związku z powyższym niniejsze studium ma na celu stworzenie pewnej syntezy dziejów Czernelicy w średniowieczu i nowożytności; przedstawienie głównych etapów rozwoju miejscowości; ukazanie ciągłości między ruskim grodem a miastem nowożytnym; sprecyzowanie, w oparciu o wyniki najnowszych badań, datowania górnej granicy funkcjonowania grodu ruskiego i czasu przeniesienia centrum osadnictwa na terytorium centralnej części dzisiejszego miasteczka. Jeszcze jednym celem niniejszego opracowania jest przybliżenie historii tej miejscowości polskim czytelnikom.

* * *

Ustalenie początków zasiedlenia terenów dzisiejszej Czernelicy jest trudne. Rozpoznania archeologiczne prowadzone w tym rejonie w ostatniej ćwierci XIX i na początku XX w. przez Władysława Przybysławskiego¹⁹, w latach 50.-60. XX w. przez archeologów sowieckich²⁰ oraz w ostatnich dziesięcioleciach przez Bohdana Tomenczuka²¹ pozwalają datować pierwsze ślady osadnictwa na tych terenach na późny paleolit lub mezolit, neolit i epokę żelaza²².

Średniowieczny gród znajdował się na stanowisku „Grodzisko”, w odległości 3-4 km od dzisiejszego centrum Czernelicy²³ (il. 1). Nie ma pewności, czy istniał on już w dobie plemienną, czy został założony dopiero po podboju tych ziem przez

¹⁹ Zob. W. Przybysławski, *Repertorium zabytków przed historycznych...*, s. 25; B. Janusz, *Zabytki przedhistoryczne Galicji Wschodniej*, Lwów 1981, s. 114. W. Przybysławski w 1877 r. odnalazł w Czernelicy kamienne trumny, które datował na okres między 5000 i 2500 lat p.n.e., ale chronologia przez niego podana musi zostać zweryfikowana przez współczesnych archeologów.

²⁰ O badaniach sowieckich archeologów w tym regionie czytaj np. w: *Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (каменный век)*, авт. кол. Р. Т. Грибович [et al.], Киев 1987, s. 28-29, 83.

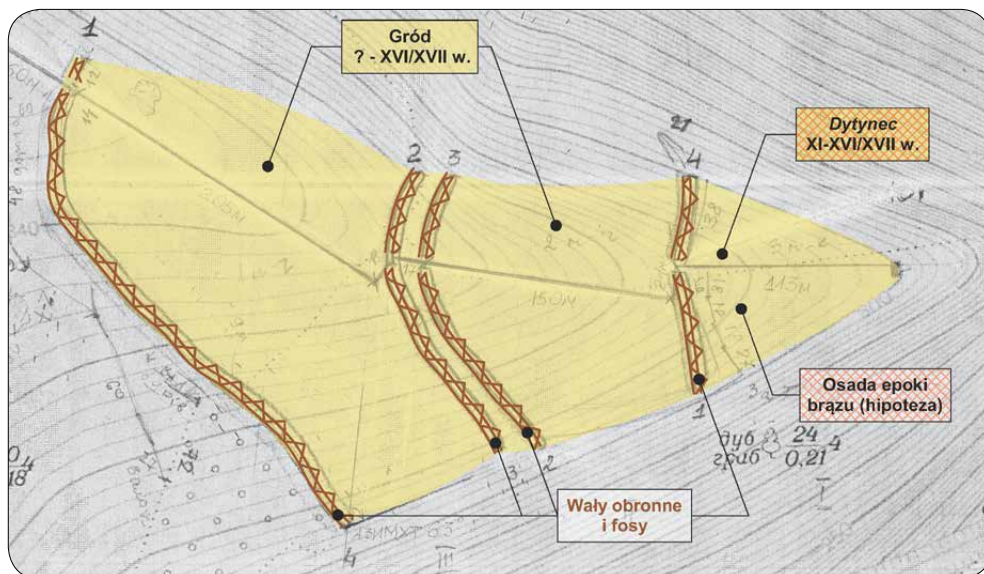
²¹ Архів Інституту археології НАН України в Києві, Б. Томенчук, Звіт за 1987 р. [mszps] (bez numeracji stron); Звід пам'яток історії та культури України, Івано-Франківська область, Папка Городенківський район, Б. Томенчук, Городище Чернелиця IV. Стаття до „Зводу пам'яток історії та культури Івано-Франківської області” [rkps] (bez numeracji stron). Zob. też: Б. Томенчук, *Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень. 1976-2006 рр.*, Івано-Франківськ 2008, s. 488-489.

²² *Археологія та стародавня історія Городенківського району*, [on-line:] <http://www.zamky.com.ua/ivano-frankivska-oblast/arheologiya-ta-starodavnya-istoriya-gorodenkivskogo/#i-40>, odczyt: 21 IX 2018.

²³ Архів Інституту археології НАН України в Києві, Б. Томенчук, Звіт за 1987 р. [mszps] (bez numeracji stron); Звід пам'яток історії та культури України, Івано-Франківська область, Папка Городенківський район, Б. Томенчук, Городище Чернелиця IV. Стаття до „Зводу пам'яток історії та культури Івано-Франківської області” [rkps] (bez numeracji stron). Zob. też: Б. Томенчук, *Археологія городищ...*, s. 488-489. B. Tomenczuk datuje pojawienia się pierwszej osady w Czernelicy na okres wczesnego żelaza.

1. Współczesne granice Czernelicy i gród ruski XI-XVI/XVII w. Źródło: oprac. Vitaliy Nagirnyy i Levko Kviatkovskyy.

2. Gród ruski XI – XVI/XVII w. Źródło: oprac. Vitaliy Nagirnyy i Levko Kviatkovskyy.

Rurykowiczów. Zdaniem Tomenczuka, zaczął funkcjonować najpóźniej w wieku XI²⁴. Miejsce dla grodu zostało wybrane na trójkątnym cyplu na prawym, wysokim brzegu Dniestru. Taka lokalizacja spowodowała, że z dwóch stron gród zabezpieczały bariery naturalne – natomiast od strony dzisiejszej Czernelicy dostępu do niego broniły trzy linie wałów ziemnych, wzmocnione dodatkowo dębową palisadą.

Gród²⁵ zajmował ok. 5 ha (il. 2). Podzielony był na trzy części. Największy obszar zajmowała część położona od strony pół, prawdopodobnie był to *posad*²⁶ rzemieślniczy. Do naszych czasów zachowały się pozostałości wałów o wysokości ok. 1-1,5 m, szerokości do 12 m i długości 345 m. Słabo widoczne są resztki bramy wjazdowej w północnej części wału. W północno-wschodnim rogu *posadu*, niedaleko środkowej

²⁴ Б. Томенчук, *Археологія городищ...*, s. 488-489.

²⁵ Gród ruski w Czernelicy został wpisany do ukraińskiego *Реєстру пам'яток археології національного значення* pod nazwą Czernelica IV (nr 090009-Н). *Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України Постановою Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1761*, [on-line:] <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1761-2001-%D0%BF>, odczyt: 21 IX 2018. Do niedawna gród pozostawał słabo znany w środowisku naukowym. Dopiero w końcu lat 80. XX w. pojawiła się pierwsza krótka nota o tym obiekcie autorstwa Bohdana Tomenczuka (zob. przyp. 21). W ostatnich latach spostrzegamy jednak wzrost zainteresowania tym zabytkiem (zob. wyżej).

²⁶ Na oznaczenie poszczególnych części grodu, m.in. podgrodzia i grodu właściwego, w ślad za Radosławem Liwochem, stosuję – ze względu na zasięg terytorialny studium – ukrainizujące terminy *dytyniec* i *posad* (ukr.: *дмитинець* i *посад*). Uzasadnienie takiej terminologii zob. R. Liwoch, *Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi i z początków późnego średniowiecza na zachodniej Ukrainie (obwody: iwano-frankowski, lwowski i tarnopolski)*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” 2003, s. 213, t. 24, przyp. 26.

linii wałów, da się dostrzec ślady niewielkiej platformy ziemnej²⁷. Można przypuszczać, że są to pozostałości fundamentów ważnej budowli sakralnej (być może cerkwi) lub administracyjnej.

Środkową część grodu oddziela od *posadu* podwójna linia wałów ziemnych, znajdujących się w odległości od 100 do 150 m od zewnętrznej linii obronnej. Długość wałów – 185 i 175 m. Wysokość pierwszego z nich – od 2 do 4 m, drugiego – 4-5 m. Szerokość – odpowiednio 5-6 m i 6-7 m. Przed każdym z wałów widoczne są rowy o głębokości od 2-4 m. Bliżej lewego końca umocnień widać ślady dawnej bramy wjazdowej²⁸.

Trzecia, najmniejsza część grodu, położona jest na samym skraju cypla. Chroni ją rów oraz wysoki wał o długości 120 m, wysokości do 5 m i szerokości od 5 do 7 m. Biegnie ok. 120 m od środkowej linii obronnej. Teren ten był *dytyncem*²⁹. Pozostałości bramy wjazdowej znajdują się w północnej jego części. Na wierzchołku trójkąta znajduje się obniżony w stosunku do reszty grodu taras³⁰, którego rzeźba oraz znalezione na nim materiały archeologiczne (polepa, ceramika, kości zwierzęce oraz muszle)³¹ pozwalają na przypuszczenie, że znajdowała się tam ważna budowla administracyjna lub gospodarcza, być może rezydencja bojarska lub urzędnicza.

Zdaniem Zenowija Fedunkowa gród w okolicach dzisiejszej Czernelicy w początkowym etapie swego istnienia był niewielkim obiektem obronnym na granicy państwa kijowskiego³², po wejściu zaś w skład państwa halickich Rościśławowiczów znalazł się bliżej centrum nowego księstwa. Oddalenie od zewnętrznych granic, a także wygodne położenie na ważnym szlaku wodnym spowodowało, że pierwotna osada aktywnie rozwijała się zarówno pod władzą Rościśławowiczów (XII w.), jak i pod rządami halicko-wołyńskich Romanowiczów (XIII – pierwsza poł. XIV w.). Wyraźnym świadectwem takiego rozwoju jest wzrost terenu objętego fortyfikacjami do ok. 5 ha, jego trójdzielność (*dytynec*, część drużynnicza, *posad*), a także znaleziony tam skarb ozdób srebrnych³³.

Na obecnym stanie badań wyznaczenie górnej granicy funkcjonowania grodu jest bardzo trudne. Bohdan Tomenczuk wyraził przypuszczenie, że gród był zniszczony przez Mongołów w poł. XIII w.³⁴ Łarysa Poliszczuk, Zenowij Fedunki i Witalij Nagirnyj przypuszczali, że gród istniał przynajmniej do XV w. i został opuszczony z powodu braku wody pitnej oraz pojawienia się nowego centrum administracyjnego na terenie dzisiejszej Czernelicy (3-4 km od grodu)³⁵. Nowsze badania jednak każą przesunąć górną granicę istnienia grodu na wiek XVI lub nawet na pierwszą poł. XVII w. Odnalezione w trakcie badań nieinwazyjnych w maju 2016 r. fragmenty ceramiki,

²⁷ З. Федунків, Л. Поліщук, В. Нагірний, *op. cit.*, s. 230-231.

²⁸ *Ibidem*, s. 230.

²⁹ Zob. przyp. 9.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Materiały zebrano w trakcie badań nieinwazyjnych w maju 2016 r.

³² З. Федунків, Л. Поліщук, В. Нагірний, *op. cit.*, s. 232.

³³ Н. Палійчук, *op. cit.*, s. 60-62.

³⁴ Б. Томенчук, *Археологія городищ...*, s. 488-489.

³⁵ З. Федунків, Л. Поліщук, В. Нагірний, *op. cit.*, s. 227.

datowanej najwcześniej na drugą poł. XVI w., pozwalają uważać, że gród wówczas jeszcze funkcjonował. Grudki polepy ze śladami ognia wskazywać mogą, iż został zniszczony przez pożar. Wiadomo, że w XVI i w pierwszej poł. XVII w. tereny Pokucia doznały wielu najazdów tatarskich, co spowodowało zniknięcie z mapy regionu całego szeregu wsi i miasteczek³⁶. Przypuszczać zatem można, że gród w Czernelicy także został zniszczony w czasie jednego z takich ataków.

Jeszcze w trakcie funkcjonowania starego grodu nad Dniestrem, na terenie centralnej części dzisiejszej Czernelicy założona została nowa osada (il. 1). Zachowane źródła pozwalają stosunkowo dobrze prześledzić jej początki. W nadaniu króla Władysława Warneńczyka z dnia 7 marca 1440 r. dla czerwonogródzkiego starosty Teodora Buczackiego herbu Abdank wśród 17 miejscowości na Pokuciu i zachodnim Podolu wspomniano również Czelenycze³⁷. Wymienienie Czelenyczy wśród miejscowości pokuckich pozwala na uznanie, że była to właśnie późniejsza Czernelica³⁸. W drugiej poł. XV w. akty ziemskie halickie (z lat: 1454, 1461, 1463, 1465, 1467, 1469, 1493) niejednokrotnie notują miejscowość pod nazwami: Czerlenycza, Magna Czerlenycza, Czerlenica, Czerlyenycza, Czerlienycza, Czarlencze³⁹. Widoczne jest zatem, że od poł. XV w. osadnictwo w okolicy stopniowo przenosi się na terytorium dzisiejszego miasteczka, nazywanego Magna Czerlenycza. Jednocześnie nadal funkcjonował stary gród nad Dniestrem. Ciekawe jest też, że w sprawie sądowej z 1493 r. pomiędzy Janem Monasterskim (Jazłowieckim) a Anną z Czyszek wspomniano jeszcze jedną miejscowość – Czerlenycza gnyla⁴⁰. Nie ma pewności czy nazwa ta oznaczała stary gród, wspomniana została bowiem tylko raz, bez podania szczegółów. Stwierdzić możemy na pewno tylko tyle, że od drugiej poł. XV w. osadnictwo koncentrowało się w środkowej części dzisiejszego miasteczka, a stary gród stracił już swoje znaczenie administracyjne i gospodarcze.

O nowej osadzie znajdujemy stosunkowo dużo informacji w źródłach pisanych. Wiemy, że Teodoryk Buczacki był właścicielem Czernelicy do swej śmierci w 1456 r.⁴¹

³⁶ Dane statystyczne o najazdach tatarskich, zob. M. Horn, *Chronologia i zasięg najazdów tatarskich na ziemie Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1600-1647*, „Studia i materiały do historii wojskowości” t. 8, 1962, cz. 1, s. 3-71; П. Сіреджук, *Містечка, яких немає*, „Жовтень” 1981, № 3, s. 106-110; idem, *З історії заселення Городенківщини...*, s. 41; М. І. Паньків, *Татарське лихоліття на Тлумаччині (друга половина XV – початок XVIII ст., [w:] Тлумач. Історія та сучасність*, Тлумач-Івано-Франківськ 2014, s. 18-20.

³⁷ *Zbiór dokumentów małopolskich*, t. 8: *Dokumenty z lat 1435-1450, uzupełnienie: dokumenty z lat 1286-1442*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, s. 78, nr 2252.

³⁸ Pierwotnie posiadłość występuje pod nazwą „Czerlenica”. Zmiana nazwy z „Czerlenica” na „Czernelica” miała miejsce najprawdopodobniej na przełomie XVIII i XIX w. Czytaj o tym szerzej w: В. Нагірний, *Коли Черлениця (Черленича) стала Чернелицею?*, [w:] *Карпати. Людина, етнос, цивілізація*, вип. 6, Івано-Франківськ 2016, s. 74-78. W tekście używam obecnej nazwy miejscowości.

³⁹ *Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego* [dalej: AGZ], t. 12, Lwów 1887, s. 270, 283, 316, 327; t. 14, Lwów 1889, s. 425; t. 19, Lwów 1906, s. 225, 229, 263.

⁴⁰ *Ibidem*, t. 19, s. 229.

⁴¹ Po raz ostatni Teodoryk był wzmiankowany jako właściciel Czernelicy 25 października 1454 r. *Ibidem*, t. 14, s. 426.

Po nim dobra na Pokuciu odziedziczyli jego synowie: Michał i Jan, którzy 11 maja 1469 r. dokonali ich podziału. Czernelica ostatecznie przypadła Janowi Monasterskiemu, młodszemu z braci⁴². Po jego śmierci (po 1493 r.) dobra czernelickie odziedziczył jego syn z małżeństwa z Barbarą Oleksą – Mikołaj Monasterski, kasztelan kamieniecki⁴³. W posiadaniu rodu Buczackich-Monasterskich-Jazłowieckich Czernelica znajdowała się prawie dwa stulecia. Ostatnim męskim przedstawicielem rodu i właścicielem posiadłości był wojewoda podolski Hieronim z Buczacza Jazłowiecki. Po jego śmierci w 1607 r. dobra pokuckie przeszły w ręce jego siostry Jadwigi Bełżeckiej⁴⁴. Jedyna córka Jadwigi i Andrzeja Bełżeckiego wydana została za wojewodę kijowskiego Janusza Tyszkiewicza, lecz zmarła jeszcze za życia matki⁴⁵. Po śmierci Jadwigi w 1641 r. Czernelica wraz z innymi pokuckimi miejscowościami przeszła na Czuryłów, którzy powiązani byli z Jazłowieckimi przez ślub rotmistrza królewskiego Marcina Czuryły z Anną, siostrą Jadwigi. Czernelica przypadła ich córce Marianie, wydanej za kasztelana kamienieckiego Michała Stanisławskiego, a następnie ich wnuczce Eufrozynie, żonie starosty śniatyńskiego Piotra Potockiego. Po śmierci Potockiego w 1648 r. Eufrozyna w roku 1650 wyszła za mąż za Michała Jerzego Czartoryskiego, starostę kamienieckiego, wnosząc mu w posagu Czernelicę⁴⁶.

Na okres przynależności Czernelicy do Buczackich-Monasterskich-Jazłowieckich przypadło kilka wydarzeń, które znacząco wpłynęły na rozwój miejscowości. Istotne są zwłaszcza: nadanie Czernelicy praw miejskich w roku 1584⁴⁷ oraz początek budowy zamku bastionowego (założonego między 1607 a 1636 r.)⁴⁸.

Rozwój miejscowości pobudzały zarówno jej położenie, jak i działania właścicieli. Położona była w miejscu dogodnym do obrony (chroniona stromymi zboczami

⁴² *Ibidem*, t. 12, s. 329-330.

⁴³ W. Nagirnyj, *Pod władaniem Buczackich i Jazłowieckich. Czernelica w XV-XVII wieku*, „Kurier Galicyjski” 2013-2014, nr 23-24 (195-196), s. 43; А. Гоцинський, *Від Авданців до Пілавітів. Власники Чернелиці від XV до кінця XVIII століття*, [w:] *Ямгорів*, т. 24-25, Івано-Франківськ-Городенка 2014, s. 181.

⁴⁴ Національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника (dalej: ННБУ ім. В. Стефаника), Відділ рукописів, ф. 141: Фонд Олександра Чоловського, оп. 1, спр. 45, арк. 1; W. Łoziński, *Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku*, t. 1: *Czasy i ludzie*, Lwów 1931, s. 115.

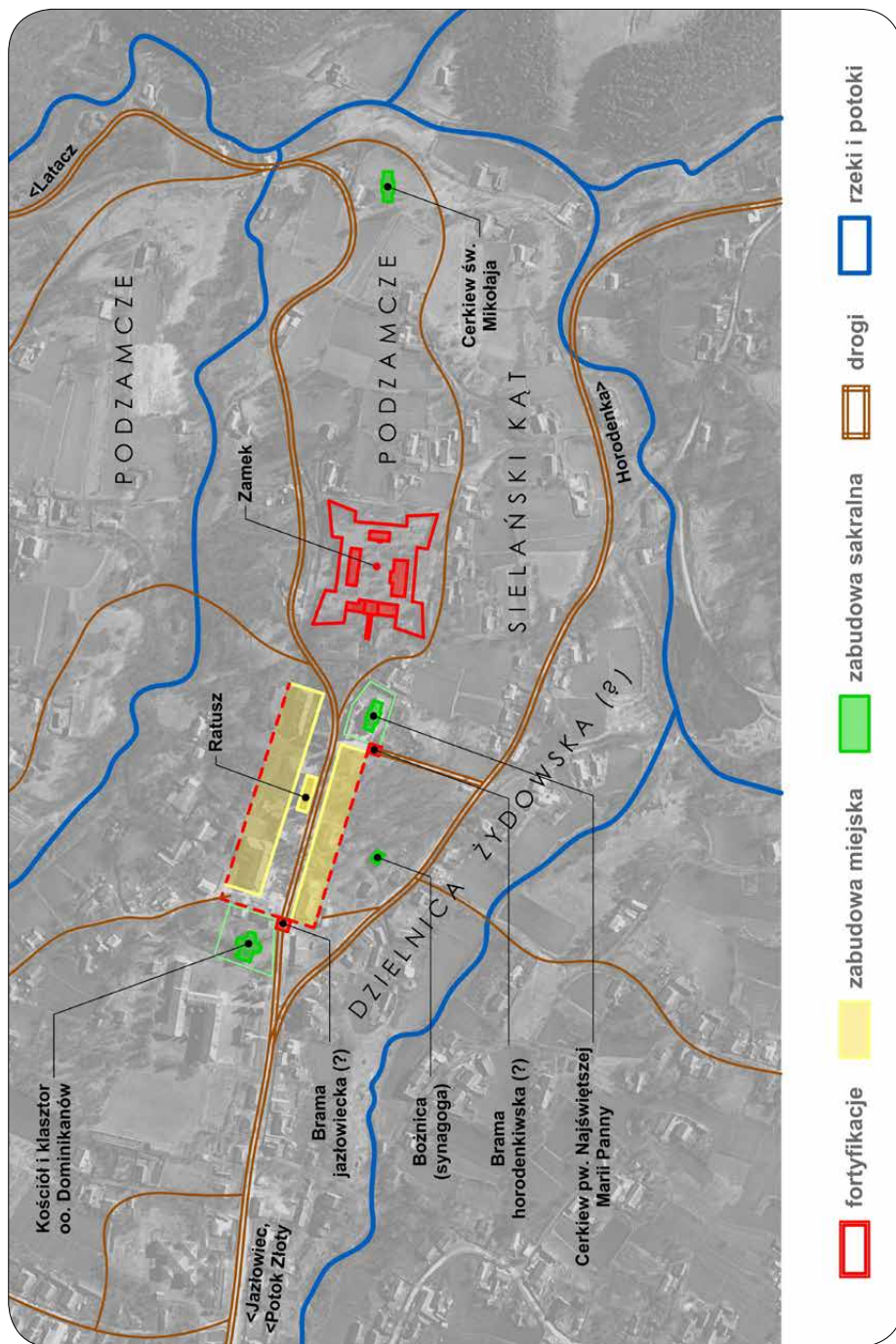
⁴⁵ Janusz Tyszkiewicz też rościł sobie pretensje do majątku swej żony. Po jej śmierci najechał posiadłości Jadwigi, próbując je utrzymać. Ostatecznie pozostały one jednak w posiadaniu Bełżeckiej. Центральний державний історичний архів у Львові (dalej: ЦДІАЛ), ф. 5, оп. 1, спр. 130, арк. 645-648; W. Łoziński, *op. cit.*, t. 1, s. 115.

⁴⁶ ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 134, арк. 655; W. Łoziński, *op. cit.*, t. 1, s. 115; M. Wagner, *W służbie wojny i pokoju. Działalność publiczna Michała Jerzego Czartoryskiego w latach 1649-1691*, [w:] *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI-XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Kraków 2012, s. 740; А. Гоцинський, *Від Авданців до Пілавітів...*, s. 181.

⁴⁷ П. Сіреджук, *З історії заселення...*, s. 49; іде́м, *Джерела до вивчення історії виникнення міст Галицької землі в XV-XVIII ст.*, „Архіви України” 1986, № 1 (195), s. 65. Por.: R. Szczygieł, *Lokacje miast w Polsce XVI wieku...*, s. 68, 281.

⁴⁸ Szerzej o budowie zamku zob. В. Нагірний, *Хто і коли збудував Чернелицький замок?*, [w:] *Ямгорів*, т. 22-23, Івано-Франківськ-Городенка 2013, s. 149-155; іде́м, *Початок і основні етапи будівництва замку*, „Пам'ятки України. Історія та культура” 2015, вип. 7-9 (215-217): *Чернелицький замок*, s. 32-37.

3. Miasto Czernelica w XVI-XVIII w. Źródło: oprac. Vitaliy Nagirnyy i Levko Kviatkovskyy.

i strumieniami). Znajdowała się na rozwidleniu dróg z Horodenki do Jazłowca – jedna prowadziła do przeprawy przez Dniestr w Chmielowej, dalej do Latacza, Jazłowca i Buczacza; druga – do przeprawy przez Dniestr przy ujściu Strypy, dalej do Złotego Potoku i Jazłowca. Drogi te łączyły rozległe dobra Buczackich-Monasterskich-Jazłowieckich na Pokuciu i Podolu Zachodnim⁴⁹. Okolice Czernelicy bogate były w żyzne ziemie rolnicze⁵⁰. Wszystko to przyczyniało się do szybkiego rozwoju miejscowości.

Ostatecznego kształtu miasto nabrało za czasów Eufrozyny ze Stanisławskich i Michała Czartoryskiego w latach 50. i 60. XVII w. Właśnie oni rozbudowali miasto, ukończyli założony jeszcze przez Jazłowieckich zamek bastionowy (przed 1659 r.)⁵¹, ufundowali kościół św. Archanioła Michała (od końca XVIII w. – św. Antoniego Padewskiego) i klasztor oo. Dominikanów (1661)⁵².

Centralną część miasta zajmował rynek w formie szerokiej ulicy, która zaczynała się od wjazdu głównego i biegła przez całe miasto do zamku. W pobliżu zamku znajdował się drewniany parterowy ratusz⁵³ (rozebrany po 1798 r.). W południowo-wschodnim rogu rynku położona była cerkiew pw. Najświętszej Marii Panny (najpierw drewniana, od 1817 r. murowana)⁵⁴, a niedaleko od niej synagoga⁵⁵. Po północnej i południowej stronie rynku znajdowały się zajazdy, kramy i budynki mieszkalne⁵⁶. Zachodnią pierzeję rynku zamykał kompleks klasztoru oo. Dominikanów i kościół⁵⁷. Ten ostatni w kompozycyjnej strukturze miasta odgrywał rolę zarówno reprezentacyjną, jak i obronną⁵⁸. Do miasta prowadziły co najmniej dwie bramy – zachodnia (Jazłowiecka?), położona obok kościoła, i wschodnia (Horodeńska?), znajdująca się obok zamku. Niewykluczone, że we wschodniej części miasta znajdowała się jeszcze jedna brama, która wychodziła na przedmieście Chmielowa i Dniestr⁵⁹. Prawdopodobnie całe miasto otoczone było wałami ziemnymi, których ślady są słabo widoczne.

⁴⁹ Г. Петришин, *Карта Ф. фон Миза (1779-1782 рр.) як джерело до містознавства Галичини*, Львів 2006, s. 260.

⁵⁰ Np. wg stanu na 1515 r. w Czernelicy było uprawiane już ok. 150 ha rolnej ziemi, zob. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. 7: *Ziemie ruskie. Ruś Czerwona*, cz. 1, Warszawa 1902, s. 172.

⁵¹ AGZ, t. 24, Lwów 1931, s. 157.

⁵² ЦДІАЛ, ф. 146, оп. 13, спр. 95, арк. 30-31; Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Zbiór Aleksandra Czołowskiego, sygn. 258, ark. 7-10; Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, sygn. 2862, List J. Józefowicza do M. J. Czartoryskiego, Lwów 7 VII 1661, ark. 193-195. Zob. też: T. Zaucha, *Kościół parafialny P. W. Św. Antoniego w Czernelicy...*, s. 54-56.

⁵³ ННБУ ім. В. Стефаніка, Відділ рукописів, ф. 141: Фонд Олександра Чоловського, оп. 1, спр. 449, арк. 4.

⁵⁴ Я. Николович, *Закувала зозуленька ой під Чернелицев...*, s. 48-49; О. Рибчинський, *Особливості композиційно-планувальної структури містечка Чернелиця*, „Пам'ятки України: історія та культура” 2015, вип. 7-9 (215-217): *Чернелицький замок*, s. 26-29.

⁵⁵ *Синагоги України*, „Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»” ч. 9, 1998, s. 156.

⁵⁶ ННБУ ім. В. Стефаніка, Відділ рукописів, ф. 141: Фонд Олександра Чоловського, оп. 1, спр. 159, арк. 6-7.

⁵⁷ ЦДІАЛ, ф. 146, оп. 13, спр. 95, арк. 30-31; AGAD, Zbiór Aleksandra Czołowskiego, sygn. 258, ark. 7-10.

⁵⁸ О. Рибчинський, *op. cit.*, s. 27.

⁵⁹ Г. Петришин, *op. cit.*, s. 260.

Na wschodnim skraju fortyfikacje zamykał zamek⁶⁰. Jak trafnie zauważył Oleh Rybczynskij, zamek był ozdobą całej kompozycji miasta⁶¹ (il. 3).

Wokół śródmieścia Czernelicy wyrosły liczne przedmieścia: Sielański Kąt, Kósówka, Szczygłówka, Andrychówka i Chmielowa⁶², w których znajdowały się drewniane cerkwie św. Mikołaja z Miry i Przeniesienia relikwii św. Mikołaja⁶³ oraz folwark na południe od miasta⁶⁴. Uformowana ostatecznie przez Eufrozinę Stanisławską i Michała Czartoryskiego kompozycyjna i architektoniczna struktura miasta przetrwała bez większych zmian aż do końca XVIII w.⁶⁵

Nowy okres w dziejach Czernelicy nastąpił po pierwszym rozbiórze Rzeczypospolitej. Za czasów austriackich część obiektów straciła swoje znaczenie – zamek zaczął pełnić tylko funkcję domu mieszkalnego dla jego właścicieli⁶⁶, zlikwidowano klasztor oo. Dominikanów (1789)⁶⁷, a niektóre budynki zostały całkowicie rozebrane (ratusz⁶⁸). Z innej strony, nowi właściciele Czernelicy, Cieńscy, w pierwszej poł. XIX w. stopniowo zamieniali drewnianą zabudowę w centrum miasta na zabudowę kamienną (cerkwie, domy mieszkalne)⁶⁹, odbudowali pałac zamkowy⁷⁰ oraz poważnie przyczynili się do rozwoju gospodarczego miasta. W drugiej poł. XIX i w pierwszej poł. XX w. w miasteczku pojawiła się szkoła początkowa, a później oddział pocztowy i telegraf, funkcjonowały polskie i ukraińskie towarzystwa młodzieżowe, bractwa cerkiewne, oddział Towarzystwa „Proswita” (Просвіта) etc.⁷¹. Miasto zachowało swój wieloetniczny charakter: według stanu na 1935 r. w Czernelicy mieszkało 3640 osób, z których 2130 to Ukraińcy, 895 – Polacy, a 615 – Żydzi⁷². Ważne zmiany dotknęły

⁶⁰ В. Нагірний, *Хто і коли збудував...*, s. 149-155; idem, *Початок і основні етапи будівництва замку*, s. 32-37.

⁶¹ О. Рибчинський, *op. cit.*, s. 29.

⁶² Zob. pr.: ННБУ ім. В. Стефаника, Відділ рукописів, ф. 141, оп. 1, спр. 449, арк. 7-17.

⁶³ *Ibidem*, спр. 159, арк. 7-8.

⁶⁴ *Ibidem*, арк. 7.

⁶⁵ O rozwoju miasta w XVIII w. zob. A. Goszczyński, *Czernelica i jej właściciele na przełomie XVII i XVIII wieku*, „Kurier Galicyjski” 2014, nr 7 (203), s. 26-27; idem, *Czernelica pod rządami Potockich*, „Kurier Galicyjski” 2014, nr 8 (204), s. 22; idem, *O życiu mieszkańców Czernelicy w XVIII w.*, „Kurier Galicyjski” 2014, nr 9 (205), s. 27; А. Гощинський, *Від Авданців до Пілавітів...*, s. 183-184; idem, *Повинності мешканців Чернелиці в другій половині XVIII століття...*, s. 228-234; В. Нагірний, *Чернелиця – резиденція Ценських (перша половина XIX століття)*, „Вісник Прикарпатського університету. Історія” вип. 25, 2014, s. 9-10.

⁶⁶ Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, Dział mikrofilmów, Mf 2665/I (sygn. oryginału 6765/I): Korespondencja Cieńskich, t. 1, Korespondencja rodzinna Cieńskich i Dzierzkowskich. Lata 1745-1869, ark. 29-52, 333-382; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji...*, t. 7, s. 141.

⁶⁷ S. Barącz, *Rys Zakonu Kaznodziejskiego w Polsce*, t. 2, Lwów 1861, s. 411; M. Miławicki OP, *Klasztory Dominikanów na ziemiach polskich skasowane w latach 1773-1914* (mszps). Chcę w tym miejscu podziękować o. Marku Miławickiemu ze możliwość zapoznania się z jego tekstem.

⁶⁸ Szerzej o tym zob. В. Нагірний, *Інвентарний опис ратуші міста Чернелиці...*, s. 209-215.

⁶⁹ Szerzej w: В. Нагірний, *Історія Чернелиці*, „Пам’ятки України. Історія та культура” 2015, вип. 7-9 (215-217): *Чернелицький замок*, s. 10.

⁷⁰ Szerzej w: Л. Квятковський, *Палац Чернелицького замку*, „Пам’ятки України. Історія та культура” 2015, вип. 7-9 (215-217): *Чернелицький замок*, s. 79-80.

⁷¹ В. Нагірний, *Історія Чернелиці...*, s. 10.

⁷² *Шематизм всего клира греко-католицької Епархії Станиславівської. 1935*, Станислав 1935, s. 48.

Czernelicę po II wojnie światowej. Jeszcze w 1940 r. miejscowość utraciła prawa miejskie i otrzymała status osiedla typu miejskiego⁷³, a w 1956 r. straciła status centrum powiatu. W latach 1941-1943 większość miejscowych Żydów została wywieziona przez Niemców, a w latach 1945-1946 Czernelicę opuścili Polacy. W drugiej poł. lat 40. XX w. władze sowieckie zamknęły wszystkie organizacje kulturalne, przerobiły kościół parafialny na magazyn, rozebrały pałac zamkowy. Liberalizacja życia gospodarczego i kulturalnego miasteczka nastąpiła dopiero w latach 90. XX w., po upadku ZSRS i powstaniu niezależnego państwa ukraińskiego. Szczegółowe omówienie dziejów Czernelicy w XIX – na początku XXI w. wychodzi jednak poza ramy obecnego studium.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

sygn. 258: Zbiór Aleksandra Czołowskiego.

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie

sygn. 2862: List J. Józefowicza do M. J. Czartoryskiego, Lwów 7 VII 1661, ark. 193-195.

Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu

Dział mikrofilmów, Mf 2665/I (sygn. oryginału 6765/I): Korespondencja Cieńskich, t. 1, Korespondencja rodzinna Cieńskich i Dzierzkowskich. Lata 1745-1869.

Архів Інституту археології НАН України в Києві

Б. Томенчук, Звіт за 1987 р. [mszps] (bez numeracji stron).

Звід пам'яток історії та культури України, Івано-Франківська область, Папка Городенківський район, Б. Томенчук, Городище Чернелиця IV. Стаття до „Зводу пам'яток історії та культури Івано-Франківської області” [rkps] (bez numeracji stron).

Національна наукова бібліотека України ім. Василя Стефаника, Відділ рукописів

ф. 141: Фонд Олександра Чоловського, оп. 1,

спр. 45.

спр. 159.

спр. 449.

⁷³ П. Сіреджук, *З історії заселення Городенківщини...*, s. 49.

Центральний державний історичний архів України у Львові

ф. 5, оп. 1,

спр. 130.

спр. 134.

ф. 146, оп. 13,

спр. 95.

Źródła drukowane:

Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego, t. 12, Lwów 1887.

Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego, t. 14, Lwów 1889.

Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego, t. 19, Lwów 1906.

Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego, t. 24, Lwów 1931.

Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. 7: *Ziemie ruskie. Ruś Czerwona*, cz. 1, Warszawa 1902.

Zbiór dokumentów małopolskich, t. 8: *Dokumenty z lat 1435-1450, uzupełnienie: dokumenty z lat 1286-1442*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975.

Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 р. № 1761, [on-line:] <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1761-2001-%D0%BF>.

Шематизм всего клира греко-католицької Епархії Станиславівської. 1935, Станислав 1935.

Opracowania:

Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*, t. 7, Wrocław 1995.

Barącz S., *Rys Zakonu Kaznodziejskiego w Polsce*, t. 2, Lwów 1861.

Czołowski A., *Dawne twierdze i zamki na Rusi halickiej*, Lwów 1892.

Goszczyński A., *Czernelica i jej właściciele na przełomie XVII i XVIII wieku*, „Kurier Galicyjski” 2014, nr 7 (203), s. 26-27.

Goszczyński A., *Czernelica pod rządami Potockich*, „Kurier Galicyjski” 2014, nr 8 (204), s. 22.

Goszczyński A., *O życiu mieszkańców Czernelicy w XVIII w.*, „Kurier Galicyjski” 2014, nr 9 (205), s. 27.

Horn M., *Chronologia i zasięg najazdów tatarskich na ziemię Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1600-1647*, „Studia i materiały do historii wojskowości” t. 8, 1962, cz. 1, s. 3-71.

Janusz B., *Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej*, Lwów 1981.

Liwoch R., *Stan badań nad grodziskami wczesnośredniowiecznymi i z początków późnego średniowiecza na zachodniej Ukrainie (obwody: iwano-frankowski, lwowski i tarnopolski)*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” t. 24, 2003, s. 213-297.

Łoziński W., *Prawem i lewem. Obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku*, t. 1: *Czasy i ludzie*, Lwów 1931.

- Miławicki M. OP, „Klasztory Dominikanów na ziemiach polskich skasowane w latach 1773-1914” (mszps).
- Nagirnyj W., *Pod władaniem Buczackich i Jazłowieckich. Czernelica w XV-XVII wieku*, „Kurier Galicyjski” 2013-2014, nr 23-24 (195-196), s. 43.
- Przybysławski W., *Repertorium zabytków przed historycznych na obszarze szesnastu powiatów Galicyi Wschodniej*, Lwów 1906.
- Szczygieł R., *Lokacje miast w Polsce XVI wieku*, Lublin 1989.
- Wagner M., *W służbie wojny i pokoju. Działalność publiczna Michała Jerzego Czartoryskiego w latach 1649-1691*, [w:] *Wobec króla i Rzeczypospolitej. Magnateria w XVI-XVIII wieku*, red. E. Dubas-Urwanowicz, J. Urwanowicz, Kraków 2012, s. 735-755.
- Zauchta T., *Kościół parafialny p.w. Św. Antoniego w Czernelicy*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, t. 18: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, cz. 1, Kraków 2010, s. 53-68.
- Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (каменний век), авт. кол. Р. Т. Грибович [et al.], Киев 1987.
- Археологія та стародавня історія Городенківського району, [on-line:] <http://www.zamky.com.ua/ivano-frankivska-oblast/arheologiya-ta-starodavnya-istoriya-gorodenkivskogo/#i-40>, odczyt: 21 IX 2018.
- Випасняк І. П., Яценюк Я. М., *Чернелиця – містечко над Дністром (Короткий історичний нарис)*, Чернівці 2007.
- Гошинський А., *Від Авданців до Пілавітів: власники Чернелиці від XV до кінця XVIII століття*, [w:] *Ямгорів*, т. 24-25, Івано-Франківськ-Городенка 2014, s. 180-187.
- Гошинський А., *Повинності мешканців Чернелиці в другій половині XVIII століття*, [w:] *Ямгорів*, т. 26, Івано-Франківськ-Городенка 2015, s. 228-234.
- Квятковський Л., *Палац Чернелицького замку, „Пам’ятки України. Історія та культура” 2015*, вип. 7-9 (215-217): *Чернелицький замок*, s. 76-83.
- Нагірний В., *Інвентарний опис ратуші міста Чернелиця*, [w:] *Ямгорів*, т. 26, Івано-Франківськ-Городенка 2015, s. 209-215.
- Нагірний В., *Історія Чернелиці, „Пам’ятки України. Історія та культура” 2015*, вип. 7-9 (215-217): *Чернелицький замок*, s. 6-11.
- Нагірний В., *Коли Черлениця (Черленича) стала Чернелицею?*, [w:] *Карпати. Людина, етнос, цивілізація*, вип. 6, Івано-Франківськ 2016, s. 74-78.
- Нагірний В., *Наукові дослідження Чернелицького замку в другій половині XX – на початку XXI ст.*, „Вісник Прикарпатського університету. Історія” вип. 26, 2015, s. 9-13.
- Нагірний В., *Початок і основні етапи будівництва замку, „Пам’ятки України. Історія та культура” 2015*, вип. 7-9 (215-217): *Чернелицький замок*, s. 32-37.
- Нагірний В., *Хто і коли збудував Чернелицький замок?*, [w:] *Ямгорів*, т. 22-23, Івано-Франківськ-Городенка 2013, s. 149-155.
- Нагірний В., *Чернелицький замок*, [w:] *Матеріали III Прикарпатської науково-історичної конференції*, Коломия 1997, s. 38-39.
- Нагірний В., *Чернелиця – резиденція Ценських (перша половина XIX століття)*, „Вісник Прикарпатського університету. Історія” вип. 25, 2012, s. 9-13.
- Нагірний В., *Як виглядав костел Св. Антонія Падуанського в Чернелиці в 1921 р.?*, [w:] *Карпати. Людина, етнос, цивілізація*, вип. 5, Івано-Франківськ 2014, s. 22-30.

- Нельговский Ю.А., *Каменные замки Западной Украины конца XVI – первой половины XVII вв.*, [w:] *Архитектурное наследство*, ред. О.Х. Халпахчян, т. 34: *Преемственность и влияния в архитектуре народов СССР*, Москва 1986, s. 125-133.
- Никифорчук В., Смеречанський Р., *Старожитності Городенківщини*, Снятин 1995.
- Николович Я., *Закувала зозуленька ой під Чернелицев. Нариси, документи з історії містечка*, Львів 2013.
- Палійчук Н., *Срібний скарб з Чернелиці*, [w:] *Ямгорів*, т. 11-12, Івано-Франківськ-Городенка 2004, s. 60-62.
- Паньків М.І., *Татарське лихоліття на Тлумаччині (друга половина XV – початок XVIII ст.)*, [w:] *Тлумач. Історія та сучасність*, Тлумач-Івано-Франківськ 2014, s. 18-25.
- Пастернак Я., *Городеничина в безодні віків*, [w:] *Городеничина. Історично-мемуарний збірник*, ред. М. Марунчак, Нью-Йорк-Торонто-Вінніпег 1978, s. 9-25.
- Петришин Г., *Карта Ф. фон Міга (1779-1782 рр.) як джерело до містознавства Галичини*, Львів 2006.
- Рибчинський О., *Особливості композиційно-планувальної структури містечка Чернелиця*, „Пам’ятки України. Історія та культура” 2015, вип. 7-9 (215-217): *Чернелицький замок*, s. 26-31.
- Синагоги України*, „Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація»”, ч. 9, Львів 1998.
- Сіреджук П., *З історії заселення Городенківщини*, [w:] *Ямгорів*, т. 7-8, Івано-Франківськ-Городенка 1994-1995, s. 36-51.
- Сіреджук П., *Джерела до вивчення історії виникнення міст Галицької землі в XV-XVIII ст.*, „Архіви України” 1986, № 1 (195), s. 58-66.
- Сіреджук П., *Містечка, яких немає*, „Жовтень” 1981, № 3, s. 106-110.
- Томенчук Б., *Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень. 1976-2006 рр.*, Івано-Франківськ 2008.
- Трачук К., *Містечко моє Чернелиця*, [w:] *Городеничина. Історично-мемуарний збірник*, ред. М. Марунчак, Нью-Йорк-Торонто-Вінніпег 1978, s. 469-474.
- Федунків З., Поліщук Л., Нагірний В., *Давньоруське городище Чернелиця IV. Результати попередніх досліджень*, [w:] *Княжа доба*, вип. 8, Львів 2014, s. 225-234.

Віталій Нагірний, Чернелиця над Дністром – від середньовічного городища до ранньомодерного міста

Стаття присвячена раннім періодам історії покутського містечка Чернелиця і його розвитку в середньовіччі і ранньомодерному часі. Відмічається, що початково поселення існувало на високому трикутному місі на правому березі Дністра. Укріплений прикордонний пункт, що виник в XI ст., після включення його до складу держав галицьких Ростиславовичів і галицько-волинських Романовичів розвинувся до значного поселення розміром біля 5 га із тридільною структурою та системою фортифікацій. Автор припускає, що дане місто функціонувало до другої половини XVI – першої половини XVII ст. і було знищено в результаті одного із татарських набігів на Покуття. Наступний період існування Чернелиці – це поява поселення на території центральної частини сучасного селища. Виникнення нової осади необхідно датувати не пізніше як

першою половиною XV ст. На початковому етапі вона існувала поряд із старим поселенням над Дністром. Після отримання Чернелицею міських прав у кінці XVI ст. центром адміністративного і господарського життя стало нове поселення. Остаточного вигляду Чернелиця набула в середині XVII ст., коли її власники закінчили будівництво бастионного замку і уфундували костел св. Архангела Михаїла із монастирським комплексом оо. Домініканів. Тоді ж в Чернелиці функціонували три церкви, сформувалася ринкова площа, появилися ратуша і синагога та виникли передмістя. В такому вигляді місто проіснувало аж до межі XVIII і XIX ст., коли в його історії натупив новий період.

Ключові слова: Чернелиця, Дністер, городище, місто, замок, Буцацькі, Язловецькі, Євфросинія Станіславська, Міхал Чарторийський

Vitaliy Nagirnyy, *Chernelytsia by the Dniester. The Development of a Medieval Grod Into a Town*

The article explores the early history and gradual modernisation of Chernelytsia – a town of Pokkuttya region. The first settlement in this region was noted on a high triangular cape on the right bank of the Dniester. Initially, it was a modestly fortified settlement located on the border of the Kievan state. However, after its incorporation into the Galicia Rostislav state and subsequently into Galicia–Volhynia Romanovich state, the settlement developed into a tri-part fortified grod of 5 ha in area. The author hypothesises that the grod ceased to be active between the 2nd half of the 16th century and the 1st half of the 17th century, after it had fallen prey to the Tatars who had raided Pokkuttya. Another period in the history of Chernelytsia is marked by the emergence of a new settlement at the area of today's town's centre. The emergence is dated at the 1st half of the 15th century. Initially, both the new settlement and the old grod were active, however, soon after being granted a municipal charter, the new settlement took the lead in social and economic activity. The town structure ossified in the 17th century when the bastion castle was built, as well as the St Archangel Michael Church and a Dominican monastery. Also, three tserkov churches were active in Chernelytsia at that time. The market square emerged, the town hall and a synagogue were built, and suburbs became discernible. The town plan changed only at the end of the 18th century when the new era in town's history started.

Keywords: Chernelytsia, Dniester, grod, town, castle, the Buczacki family, the Jazłowiecki family, Eufrozyna Stanisławska, Michał Potocki